

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИДА “МЕН БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ЎҚИТУВЧИ-ТАДҚИҚОТЧИСИМАН” МОТИВАЦИЯСИНИНГ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Рахматова Феруза Абулқосимовна,

Жиззах давлат педагогика институти, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, “Педагогика таълими назарияси” кафедраси муdiri

Аннотация: Мақолада бўлажак бошланғич таълим ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини ривожлантириш хусусиятлари ёритилган. Муаллиф олий таълим муассасалари талабаларида тадқиқотчилик компетенцияларни ривожлантириш бўйича ўз фикр ва мулоҳазаларини бериб ўтган.

Калит сўзлар: Бошланғич таълим, тадқиқотчилик компетенциялар, ривожлантириш, билим, малака, кўникма, метод, технология, хусусият.

Аннотация: В статье освещены особенности развития исследовательских умений будущих педагогов начального образования. Автор дал свое мнение и рекомендации по развитию исследовательских компетенций у студентов высших учебных заведений.

Ключевые слова: начальное образование, исследовательские компетенции, развитие, знания, квалификация, умение, метод, технология, характеристика.

Abstract: The article highlights the features of the development of research skills of future primary education teachers. The author gave his opinion and recommendations on the development of research competencies among students of higher educational institutions.

Keywords: primary education, research competencies, development, knowledge, qualification, skill, method, technology, characteristics.

Илм инсоният маданиятининг бир қисмидир ва илмий изланишлар инсон фаолиятининг бир қисми бўлиб, у одамга ўз изланишлари орқали ўзини топишга ёрдам беради. Педагогик иш дастлаб ижодий тадқиқот характерига эга. Бошланғич синф ўқитувчисининг касбий фаолиятида тадқиқот малакаси муҳим ўринни эгаллайди, чунки бу ўқув жараёнининг самарадорлиги, таълим сифатининг ошиши, айниқса уни модернизация қилиш билан боғлиқ. Бундан ташқари, бошланғич синф ўқитувчисининг тадқиқот ва экспериментал тадбирларда иштирок этиши ўқитувчига ўз-ўзини англашни ривожлантиришга, таълим майдонида ўзини тасдиқлашга ёрдам беради.

Сўнгги йилларда бошланғич синф ўқитувчисининг бу иши алоҳида аҳамият касб этди. Инновацион таълим муассасаларининг пайдо бўлиши, кўп босқичли дастурлар, таълим жараёнларининг дифференциацияси, бошланғич мактабда таълимнинг ҳар хил турларидан фойдаланиш – буларнинг барчаси

Ўқитувчини ўз педагогик фаолиятини қайта кўриб чиқишга ва таҳлил қилишга мажбур қилади. Замонавий шароитда бошланғич синф ўқитувчисининг тадқиқот фаолиятининг роли ортиб бораётгани унинг тадқиқот қобилиятини диалектик тизим-интеграл таҳлилининг методологик нуқтаи назаридан тушунишни талаб қилади. Бу уни ўқитувчининг касбий компетенциясининг яхлит тизимида, қисм ва бутун диалектикаси контекстида, муҳим мантикий-концептуал ва мазмун-функционал таърифда кўриб чиқишни назарда тутди.

Шу нуқтаи назардан, бошланғич синф ўқитувчисининг тадқиқот малакасининг моҳиятини тушунишнинг калит, тизимли тоифалари, биринчи навбатда, контекстда “ўқитувчининг касбий компетенцияси”, “касбий компетенция”, “касбий фаолият” каби тушунчалардир. У тизимли ва мазмунли киритилган ... Айнан мана шу тушунчалар тизимли ажралмас ҳодиса сифатида бошланғич синф ўқитувчисининг тадқиқот компетенциясининг категорик аппаратиташкил қилади. Бошқача қилиб айтганда, бошланғич синф ўқитувчисининг тадқиқот компетенциясини тушуниш фақат субъектив характерига эга бўлган бир қанча умумий тоифаларнинг моҳиятини англаш асосида мумкин. Бу тоифаларга, биринчи навбатда, ўқитувчининг касбий малакаси киради.

Касбий компетенция замонавий ўқитувчи фаолиятининг энг муҳим кўрсаткичидир. Шу нуқтаи назардан, бу ҳодиса тадқиқотчилар эътиборидан четда қолмаган. Буни замонавий педагогик адабиётларда компетенция таърифларининг хилма-хиллиги исботлайди. Бу ҳаракатларга қарамай, ўқитувчининг касбий компетенцияси, педагогик назария ва амалиётнинг етакчи тоифаси бўлиб, замонавий педагогик онгда аниқ таърифга эга эмас.

Бошланғич синф ўқитувчисининг тадқиқот малакасини шакллантириш жараёни умрбод таълим контекстида (маълум бир таълим тури сифатида) амалга оширилишини ҳисобга олиб, биз бу жараённинг дидактик моҳиятини аниқлаш зарурати билан дуч келдик. Фақат бу ҳолатда уни махсус дидактик макон сифатида тушуниш мумкин, унинг доирасида моҳиятан ўқитувчининг тадқиқотчи ролига узлуксиз тайёргарлик жараёни амалга оширилади.

Дидактик концепция – бу ўқув жараёни лойиҳалаштирилган ва амалга ошириладиган қоидалар тизими. Бу қоидалар унга маълум мақсадли, мазмунли ва процессуал хусусиятларни беришга мўлжалланган бўлиб, бунинг натижасида у таълимдан кутилган ижтимоий функцияни бажариши мумкин – маълум турдаги таълимга эга бўлган шахсни шакллантириш.

Тадқиқотчи бўлишга қодир бўлган бошланғич синф ўқитувчисининг шаклланиши, моҳиятига кўра, тадқиқотчи типдаги ўқитувчи, тадқиқотчи-тажрибачининг шаклланишидир. Бу муаммонинг ечими бошланғич синф ўқитувчисининг касбий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда узлуксиз таълим жараёнининг мақсадли, мазмуни ва процессуал хусусиятларини акс эттирувчи дидактик стратегия тузишни ўз ичига олади.

Бошланғич синф ўқитувчисининг ўзига хос хусусияти шундаки, у ўқув жараёнини биринчи бўлиб бошлайди, ўқувчининг билим олишига асос яратади ва умуман олганда таълим фаолияти, мактабда ўзини тутиш

меъёрларини белгилайди. Кейинги йилларда мактаб ўқувчиларини ўқитишнинг муваффақияти кўп жиҳатдан бунга боғлиқ.

Бу борада А.К.Маркова таъкидлаганидек, бошланғич синф ўқитувчиси учун ўқувчининг тараққиёти ва шахсиятини баҳолашни чалкаштирмаслик жуда муҳим. Бошланғич синф ўқитувчиси ўқувчиларда таълим муаммосини тушуниш ва ҳал қилиш қобилиятини, таълим фаолияти усуллари ва натижаларидаги фарқни, бир нечта ечимларни таққослашни, ўзини ўзи бошқаришнинг ҳар хил турларини амалга оширишни, таълим ва когнитив мотивларни шакллантиришни шакллантириши керак. (иш услубига қизиқиш, ўзини баҳолаш). Бошланғич синф ўқитувчиси ёш ўқувчиларнинг бу қобилиятига ишониши, шунингдек ўқитиш ва тарбиянинг узлуксизлигини рағбатлантириши муҳим, бунинг учун ўқиш натижаларини ўрта мактаб ўқитувчиларига ўтказиш керак.

Бошланғич синф ўқитувчисининг амалий фаолияти ўқитиш ва тарбиялаш санъати бўлиб, ижодий характерга эга бўлиб, биринчи навбатда, унинг юқори ижтимоий аҳамияти ва ўзига хослиги билан белгиланади – бу ўқувчининг шаклланишининг бошланғич ва жуда муҳим босқичи ҳисобланади. Иккинчидан, бошланғич мактаб ўқитувчилари ва ўқувчиларининг ўзаро таъсирига асосланган педагогик фаолият жараёнининг ўзи стандарт ва шаблонга тоқат қилмайди. Ўқитувчининг ижодий вазифалари кўлами, албатта, ҳар хил бўлиши мумкин, бу таълим ва тарбия ишининг мазмуни, шакли ва услубига фундаментал янгиликларни киритишдан тортиб, фаолиятнинг муайян вазиятларида юзага келадиган турли масалаларни ҳал қилиш билан яқунланиши мумкин.

Ўқитувчининг ижодкорлиги унинг дарсининг архитектуроникаси ва композициясини қуришда ҳам намоён бўлади; ва у ўқувчиларнинг мустақил ишларини қандай ташкил этади, шу жумладан ўқув ва когнитив муаммоларни ҳал қилишда; ва қандай қилиб у талабалар билан алоқа ва тўғри мулоқот оҳангини топади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик компетенцияси – бу ўқитувчининг касбий тайёргарлиги барча талабларга жавоб беришини аниқлаб, унинг тадқиқотчилик кўникмаларини эгаллаганлигини билдиради, компетентлик эса бу ушбу тадқиқотчилик талабларни эгаллаш даражаси, яъни мутахассиснинг касбий ва илмий салоҳияти.

Таҳлиллар натижасида кундалик ҳаётда компетентли мутахассис деганда, ўз соҳасини мукаммал эгаллаган, соҳадаги инновацион янгиликлар устида тадқиқотлар олиб борадиган ва уни амалиётда қўллай оладиган, ижтимоий ҳаётда фаол ҳаракат қила оладиган, замонавий ахборот технологияларни мукаммал эгаллаган шахс тушунилади.

Шундай экан, бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг тадқиқотчилик компетенциясини ривожлантириш – бу илмий-тадқиқот фаолият моҳиятини ташкил этувчи функционал вазифаларни муваффақиятли

хал этадиган билимлар, малака, кўникма ва шахсий сифатларнинг тизимли равишда намоён бўлишидир.

Юқорида келтирилган ёндашувлар, ифодаланган таъриф ҳамда тавсифларнинг мазмун-моҳияти ўқитувчилик касбини эгаллаш ҳамда мазкур касб йўналишида компетентли мутахассис бўлиш учун ўзига хос талаблар мавжудлигини кўрсатиши билан бир қаторда, компетентлик компонентлари бўлган билим, кўникма, малака, қобилият, хислатлар ҳамда илмий аҳамиятга эга бўлган тадқиқотчилик сифатларни шакллантириш ва ривожлантиришнинг асослари ва мазкур мақсадга йўналтирилган жараёнларни алоҳида ўрганиш заруратини назарда тутди.

Бўлажак бошланғич сниф ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик компетенциялари касбий фаолиятининг сифат мезонларидан бири уларнинг билими ва касбий малакасига қараб белгиланади. Шунинг учун ҳам бўлажак бошланғич сниф ўқитувчиси ўзининг педагогик маҳоратини такомиллаштириш, ўз малакасини мунтазам ошириб бориши зарур бўлиб, бу борада қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш муҳим:

таълим ва тарбия жараёнининг аниқ мақсадга йўналтирилганлиги, илмий жиҳатдан асосланганлиги ҳамда унинг мазмуни тўғри танланганлигини аниқлаш механизмларини ўрганиш;

таълим сифатини аниқлаш, ривожланиш босқичлари, тараққиёт даражасини белгилаш ҳамда стратегик йўналишларни аниқ танлаш;

таълим ва тарбиянинг муқобил самарали услубларини ишлаб чиқиш, ўқувчиларнинг дунёқарашини ривожлантиришга ва ўзаро ҳамкорликка асосланган муносабатларни ўрнатиш технологияларини татбиқ этишга эътибор бериш зарур.

Педагогик тадқиқотчилик ўқитувчининг илмий билимлари, кўникмалари, методик санъати ва шахсий фазилатлари синтези. Педагогик маҳорат ўқитувчи касбий фаолиятининг юқори даражада ташкилланишини таъминловчи шахсий хусусиятлар комплекси (ўқитувчи фаолиятининг гуманистик йўналтирилганлиги, касбий билимлари, касбий қобилиятлари ва педагогик техникаси).

Бўлажак ўқитувчининг тадқиқотчилик компетентлигини шакллантириш ва ривожлантиришнинг биринчи шarti, бизнингча, ўқув жараёнини симуляцияланган тадқиқот фаолиятида ўқувчиларнинг субъектив ўрнини амалга ошириш усул ва воситалари билан таъминлашдир. Ўқувчиларнинг тадқиқот позициясини энг фаол шакллантириш таълим модели контекстида ҳаракат орқали юзага келади (мактабда бўлажак тадқиқот фаолияти мазмунининг бутун шакл, метод ва воситалари тизими ёрдамида моделлаштириш). Тадқиқотимизда талабаларнинг субъектив позициясини симуляция қилинган тадқиқот фаолиятида амалга оширишнинг қуйидаги усуллари ва воситалари аниқланади:

– рефлексив позицион мунозара, рефлексив-аналитик мулоқот, рефлексив семинарлар, “тадқиқот портфели ўз -ўзини ривожлантириш”, “мен келажакда ўқитувчи-тадқиқотчиман” тушунчаси, тадқиқот вазиятларини

моделлаштириш, касбий ўсиш учун ўқув машқлари ва акмеологик тренинглари, тадқиқот дизайни, проектив ва имитацион ўйинлар;

– ўқувчиларнинг мустақил тадқиқот фаолиятини муаммоли бошқариш;

– ўқитувчининг инновацион метод ва технологияларини ишлаб чиқиш;

– аниқ тадқиқот муаммоларининг энг самарали ечимларини таҳлил қилиш, моделлаштириш, лойиҳалаш ва амалга оширишда малакали ёрдам беради.

– мустақил тадқиқот фаолиятини бошқаришда, унинг тадқиқотчилик лаёқатини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган тадқиқот ўз-ўзини ривожлантириш траекториясини ўзи яратадиган шароитдан иборат.

Бўлажак ўқитувчининг илмий-тадқиқот компетентлигини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим шартлари талабалар, университет ўқитувчилари ва мактаб ўқитувчиларининг ҳамкорлиги муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридагилардан хулоса қилиб шуни таъқидлаш мумкинки, бўлажак ўқитувчининг тадқиқотчилик компетенцияси олиб бораётган фаолиятида намоён бўлади ва агар тадқиқотчи-талаба фаолиятга нисбатан фаол тадқиқот позициясини эгалласа, унда мотивация бўлса, уни амалга ошириш мумкин. “Мен бўлажак ўқитувчи-тадқиқотчиман” мотивацияси асосида ўз-ўзини тадқиқ қилишнинг траекториясини қуришни ўз ичига олган “жонли” мотивацияли фаолиятига қўшишга имкон берди.

“Мен бўлажак бошланғич таълим ўқитувчи-тадқиқотчисиман” мотивацияси тадқиқот қобилиятининг ҳозирги шаклланиш даражаси ва унинг баъзи ҳаёлий (моделлаштирилган) ҳолати ўртасидаги ички қарама-қаршилиқларни доимий равишда бартараф этишнинг психологик механизмига асосланган бўлади, натижада профессионал юксакликка эришилади. Бундай ишлар талабаларни келажакдаги касбий фаолияти учун тадқиқот малакасини шакллантириш ва ривожлантиришнинг аҳамиятини тушунишга йўналтирди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. – Т.: Адолат, 2017. 112 б.

2. Narbaeva, T.K., Musurmanova, A. "Priority areas of spiritual, moral and physical education of youth in the family". *Annals of the Romanian Society for Ceff Biology* 25.1 (2021): 6485-6496.

3. Narbaeva, T.K., Musurmanova, A. "Priority areas of spiritual, moral and physical education of youth in the family". *Annals of the Romanian Society for Ceff Biology* 25.1 (2021): 6485-6496

4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. // Под ред. Н. Ю. Шведовой. 3-е изд-е. – М.: Русский язык, 1990. – С. 928.

5. Педагогика: энциклопедия. II-жилд, / тузувчилар жамоаси – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 2015.–84б.

6. Турғунов С.Т., Дониёров Б.Х, Умаралиева М.А., Шодмонова Ш.С. ва бошқ. Ўқитувчиларнинг касбий маҳорат ва компетентлигини ривожлантириш. – Т.: Сано-стандарт. 2012. 172 б.
7. Махмудов А.Х. Совершенствование дидактического обеспечения компетентностной подготовки будущих магистров., дисс:.... д-ра. пед. наук.– Ташкент.– 2017.- С.226.
- 8.Umaralieva M. Pedagogical conditions of forming professional competence of teachers//Eastern European Scientific (ISSN 2199-7977). Journal. – Dusseldorf-Germany.2017.65-68p.
- 9.Умаралиева М.А. Хамкорлик педагогикаси асосида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг ўзига хос жиҳатлари.//Узлуксиз таълим журнали. –Т., 2018 №5-сон. 88-93б.
- 10.Умаралиева М.А.. Методы формирования профессиональной компетентности педагогов// Образования через всю жизнь: Непрерывное образование в интересах устойчивого развития: материалы 13-й междунар. конф. ”– Санкт-Петербург–2015.Часть II.С.67-70.
- 11.Umaralieva M. A. The role of creative technologies in development of professional competency of general secondary pupils in collaborative pedagogy//European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – Volume 7 Number5,2019ISSN2056-5852.13-15p.
- 12.Rahmatova, F. (2020).THE WAYS OF UTILIZING PROBLEMATIC STUDY IN ENHANCING THE MATHEMATICAL MINDOF THE UPCOMING PRIMARY EDUCATION TEACHERS. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 13.Rahmatova, F. (2020).Main Features of Mathematical Subjects at Primary Schools. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 14.Rahmatova, F. (2020).FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IMPROVING MATHEMATICAL THINKING. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 15.Rahmatova, F. (2020).METHODS OF INNOVATION TECHNOLOGIES IN PRIMARY EDUCATION. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 16.Rahmatova, F. (2020). БУЛАЖАК БОШЛАНГИЧ СИНФ УҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МАТЕМАТИК ТАФАККУРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕТОДЛАРИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 17.Rahmatova, F. (2020). ТАЛАБАЛАРНИНГ МАТЕМАТИК ТАФАККУРИНИ ЮКСАЛТИРИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ИМКОНИАТЛАРИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 18.Rahmatova, F. (2020). Математик тафаккурни такомиллаштиришда матнли масалалардан фойдаланишда узлуксизлик тамойилининг аҳамияти. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 19.Rahmatova, F. (2020). Математика фаниниўқитишнинг дидактик таъминоти. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

- 20.Rahmatova, F. (2020). Талабаларда математик тафаккурнишакклантиришомиллари. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-6.
- 21.Rahmatova, F. (2020). РАЗВИТИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
- 22.Rahmatova, F. (2020). СОЗДАНИЕ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ ОБЛАСТИ ТВОРЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.